

Костилова С.О. Друковані засоби масової комунікації України, 1986-2000: історія становлення, тенденції розвитку. Київ, 2001, 316 стор. Тираж 300 прим.

Монографія доцента кафедри історії Національного технічного університету України "КПІ" С.О.Костилової – перше у вітчизняній історіографії комплексне дослідження процесу становлення та розвитку системи друкованих ЗМІ новітньої України. Автор поставив перед собою амбітне завдання представити в узагальнюючому вигляді історію української преси останніх п'ятнадцяти років – починаючи з доби "горбачовської гласності" і захоплюючи перше десятиліття державної самостійності України.

Рецензована монографія відзначається високим джерелознавчим рівнем. В книзі використано законодавчі акти, статистичні матеріали, чимала кількість періодичних видань. Значну частину документальної бази монографії складають архівні матеріали, що надає праці солідного наукового вигляду. Враховуючи на специфіку досліджуваної проблеми, автором були задіяні матеріали поточних архівів Верховної Ради України, Міністерства інформації України, а також Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

Територіальні межі праці охоплюють всю Україну, книга розподілена за хронологічним принципом на чотири розділи, назви яких цілком адекватно відбивають зміст праці - "Національний інформаційний простір новітньої України в світлі сучасних досліджень", "Специфіка діяльності друкованих ЗМК на завершальному етапі існування СРСР, 1986-1991 рр.", "Постання системи друкованих ЗМК незалежної України, серпень 1991-жовтень 1994 рр.", "Розвиток інформаційного простору України в 1994-2000 рр."

Звичайно, в історіографічному плані автор буде своє дослідження не на пустому місці, і має попередників, які вивчали окремі аспекти діяльності друкованих ЗМІ. Їх доробок С.О. Костилева докладно аналізує в першому розділі монографії, демонструючи при цьому солідну обізнаність не тільки з суто історичною літературою, але також з напрацюваннями учених у галузі таких наукових дисциплін, як політологія, етнологія, філософія, соціологія, журналістика тощо. Дослідниця обстоює потребу міждисциплінарного підходу щодо вивчення ЗМК, разом з тим вона вказує на недостатність уваги істориків до розробки наукових проблем, пов'язаних з сучасною історією української преси.

В другому розділі монографії широкими штрихами подано історію визрівання в надрах комуністичної системи паростків майбутньої політично плюралістичної мережі друкованих видань незалежної України. Хотілося б відзначити особливість рецензованої праці, що її вдало відрізняє від ряду публікацій, присвячених радянському періоду історії української преси. Виходячи з того, що в СРСР саме Комуністична партія відігравала головну роль у формуванні системи інформаційних відносин і загалом в управлінні державою, автор зосереджує особливу увагу на аналізі тогочасних партійних документів (матеріалів з'їздів, пленумів, партійних нарад, різнопланових документів відповідних відділів ЦК КПУ). У висвітленні історії невдалої спроби державного перевороту в серпні 1991 р. привертає увагу поданий автором аналіз розстановки політичних сил в Україні та реакція української преси на події в Москві. Автор вказує на те, що політичні позиції більшості періодичних видань республіки фактично не встигли проявитися внаслідок швидкоплинності подій.

Думки, викладені в завершальній частині другого розділу праці, йдуть в основному у руслі тверджень про те, що суттєві зміни в структурі і методах діяльності друкованих ЗМК напередодні розвалу СРСР стали наслідком глибокої кризи всієї радянської системи та були прискорені проголошенням правлячою партією політики гласності. Формування нового типологічного обличчя України С.О.Костилева справедливо пов'язує з розгортанням з 1989 р. мережі періодичних видань неформальних рухів та організацій, легалізацією діяльності останніх після прийняття в 1990 р. Закону про пресу, розмежуванням газет і журналів "подвійного підпорядкування" та очевидною кризою компартійної преси.

Третій розділ монографії містить розгляд кількох важливих проблем, кожна з яких вповні могла б стати предметом окремого самостійного дослідження. Одна з них стосується руйнації радянської системи друкованих ЗМК після невдалої спроби державного перевороту в Москві у серпні 1991 р. Автор представляє суспільно-політичний фон, на якому проходила ліквідація комуністичної мережі періодики в Україні, звертає увагу на політизованість цього процесу. Отже, як слушно зазначає С.О.Костилева, нове в інформаційному просторі молодій українській державі вибудовувалось, перш за все, на основі зламу існуючої системи комуністичного впливу.

Іще одна проблема, що її виділяє автор – економічні та політичні умови, за яких розпочалося творення якісно нової системи інформаційних відносин в Україні.

Окремий підрозділ монографії присвячено формуванню правових основ інформаційної діяльності, характеристиці структурних змін в мережі друкованих ЗМК молодій українській державі в перші роки після проголошення її незалежного статусу.

Багатосюжетним є також четвертий розділ рецензованої монографії. Безперечно трудність при його написанні полягала в тому, щоб не збитись на політологічний аналіз порушених в розділі проблем, зуміти витримати суто історичний підхід при висвітленні подій сьогодення. На нашу думку, це авторові вдалося. Головними аргументами С.О.Костилевої є фактографічність, декларована у вступі книги світоглядна позиція – бажання уникнути стереотипів, “дистанціюватися” від політичних баталій сьогодення надають авторським висновкам іще більшої переконливості.

Окремий параграф четвертого розділу праці присвячено проблемі удосконалення з другої половини 90-х рр. державної політики в інформаційній сфері. Зокрема, С.О.Костилева аналізує прийняту в 1995 р. “Програму розвитку національного книговидавництва і преси на період до 2000 року”, розглядає специфіку економічної та політичної ситуації в державі, вплив цієї ситуації на діяльність системи друкованих ЗМК України, реалізацію тих чи інших державних програм, спрямованих на нормалізацію життєдіяльності преси.

Окремі сюжетні лінії монографії присвячено проблемам взаємодії ЗМІ і влади. Автор переконливо доводить, що руйнація монопартійної системи, якісно нова політична ситуація в Україні,

перманентні економічні негаразди, в тому числі різке зниження матеріального рівня життя населення стали серйозним випробуванням і для ЗМІ, і для нової української політичної еліти. Цілком реальними є окреслені автором проблеми, які даються взнаки на паралелі “преса-влада”: з одного боку, недотримання частиною журналістського корпусу етичних норм професійної діяльності - передусім, неприпустимість зловживання гарантованою законом свободи слова для досягнення сумнівних у моральному плані цілей, а з іншого боку – стремління частини можновладців використати ЗМІ у власних політичних цілях аж до вчинення тиску на “непокірні видання”. Викликають сум представлені в монографії С.О.Костилюєвої сюжети, пов’язані з переслідуванням та вбивствами журналістів в Україні. Побіжно торкається автор мабуть найбільш резонансної події в історії новітньої журналістики - історії зникнення журналіста Г.Гонгадзе. Хоча цей сюжет в книзі практично не розвивається, очевидно автор вирішив не виходити за визначені в праці хронологічні межі.

Досить важливими є, на наш погляд, сюжети монографії, в яких висвітлюється стан преси національних меншин, розглядається проблема застосування української мови в періодиці. Автор розглядає специфіку мовної ситуації в інформаційній сфері в різних регіонах України. Цікавими, на нашу думку, є матеріали про мовно-інформаційну ситуацію в Криму. Наведені в монографії дані щодо цього частково запозичені з опублікованих праць інших авторів, і значною мірою – виявлені С.О.Костилюєвою в архіві. Вони засвідчують про актуальність завдання посилення української інформаційної присутності в автономії.

В цілому, говорячи про основні тенденції розвитку української періодици протягом 1999-2000 рр. дослідниця констатує як позитивні фактори - вдосконалення структури ЗМІ, подальший розвиток законодавчої бази тощо, так і негативні - стійке збереження численних складностей економічного характеру, посилення втручання держави в процес регулювання діяльності ЗМК, порушення законодавчих норм і принципів, в тому числі щодо свободи слова та ін. Цілком вірним є твердження про те, що в основі суперечностей лежать складності трансформаційного процесу переходу посткомуністичної України від тоталітаризму до демократії.

Окремо слід звернути увагу на насиченість рецензованої монографії цифровими матеріалами, представленими як у самих текстах, так і зведених в окремі таблиці. Останні наочно

демонструють тенденції розвитку української періодики за останні п'ятнадцять років, представляючи відомості про зміни кількості назв, тиражів українських періодичних видань, мову газет і журналів тощо. Висока достовірність представленого в монографії статистичного матеріалу досягається шляхом залучення та порівняльного аналізу цифрових показників з різних джерел. Переважна частина статистичного матеріалу почерпнута автором з опублікованих видань – насамперед довідників, виданих останнім часом Книжковою палатою України. Поряд з цим в монографії чимало й архівних статистичних відомостей. Наприклад, подано надзвичайно цікаві матеріали про фінансування української періодики з Державного бюджету України (з розподілом по окремих виданнях).

В заключній частині роботи підсумовано результати проведеного автором дослідження. Слід звернути увагу на ряд інформаційних показників, вміщених наприкінці книги. Іменний і географічні показники дають можливість читачеві легко орієнтуватись у значному за обсягом матеріалі монографії, в тому числі швидко дістатися потрібної інформації. Не зайвим є, також, поданий наприкінці книги список скорочень.

Звичайно, рецензія не охоплює всього змісту монографії С.О.Костилюєвої. Проте, сподіваємось, вона все ж переконує в проведенні автором великої роботи. Наслідком цієї праці стала поява фактично першої у вітчизняній історіографії спроби подати історичну інтерпретацію процесу становлення і розвитку новітньої системи друкованих ЗМК України. Значення рецензованої монографії не применшують неминучі для такого роду досліджень деякі хиби (зокрема, певна нерівномірність у висвітленні тих чи інших сюжетів, окремі мовно-стилістичні огріхи). Назагал маємо переконливу в науковому плані працю з сучасної історії української періодики, що створює солідну базу для подальших наукових дослідів у цьому напрямі. Очевидно не зайвим буде і перевидання книги, адже її мізерний тираж (всього 300 примірників) вочевидь не зможе задовольнити інформаційні запити на неї.

В.П.Рябцев, доктор історичних наук, професор